

Віктор МЕЛЬНИК

ПОРТАЛ УСПЕНЬСЬКОГО СОБОРУ В ГАЛИЧІ

Багатолітні археологічні дослідження фундаментів Успенського собору княжого Галича, виявлених на терені сучасного села Крилос Галицького р-ну Івано-Франківської обл., дали змогу історикам архітектури та мистецтва впровадити до наукового вжитку чималу кількість унікальних артефактів княжої доби, нерідко одиноких для західноукраїнських земель відповідного періоду. Більшість білокам'яних деталей, віднайдених досі на крилоському городищі, походять саме з будівлі Успенського собору. Першу відому дотепер писемну згадку про собор уміщено під 1187 р. в Київському літописі. Вона пов'язана з похованням знаменитого галицького князя Ярослава Осмомисла (1153–1187): “Того же лѣѣ престависа Галичькии кнѣзь Ярославъ снѣ Володимерь . мѣца . вѣктѣа . въ . а . днѣ а во вторыи днѣ положень быѣ во цркви стѣма Бца”¹.

Фундаменти сакральної будівлі в 1936 р. віднайшла експедиція Наукового товариства імені Тараса Шевченка під керівництвом доктора Ярослава Пастернака². Найбільшу кількість білокам'яних деталей з мурування та оздоблення споруди віднайдено завдяки дослідженням Ярослава Пастернака 1936–1938 рр., Вітольда Ауліха 1974–1975 рр., Юрія Лукомського 1992–2000 рр.³ Як зазначав Володимир Вуйцик, остаточно собор перестав існувати в другій половині XVI ст. коли з його блоків звели існуючу донині Успенську церкву⁴. Віднайдені при розкритті фундаментів собору та подальших археологічних дослідженнях поблизу нього немало великих і дрібніших фрагментів кам'яних різблених деталей дали матеріал для дослідження невідмінного для епохи архітектурного оздоблення споруди. До них належать, зокрема, численні цілі та фрагментовані вапнякові й алебастрові блоки як з профільованим, так і

¹ Ипатьевская летопись *Полное собрание русских летописей*. Т. 2. Москва, 1998. Стб. 656.

² Пастернак Я. Старий Галич. Археологічно-історичні досліді у 1850–1943 рр. Івано-Франківськ, 1998. С. 97–102.

³ Лукомський Ю., Петрик В. Успенський собор княжого Галича: історія вивчення та нові дослідження *Вісник інституту “Укрзахідпроектреставрація”*. Ч. 8. Львів, 1997. С. 90–91; Лукомський Ю., Петрик В. Серце княжого Галича *Галицька брама*. Львів, 1998. Ч. 9(45). С. 4–5; Бевз М., Бевз В., Лукомський Ю., Петрик В. Успенський собор давнього Галича: історія вивчення, проблеми збереження та консервації *Пам'ятки України: історія та культура*. 2001. Ч. 4. С. 30–32; Лукомський Ю. Архітектурно-археологічні дослідження пам'яток монументального будівництва кня-

жого Галича XII–XIII ст. *Фортеця: збірник заповідника “Тустань”*. Кн. 1: На пошану Михайла Рожка. Львів, 2009. С. 424–426.

⁴ Вуйцик В. Церква Успення Пресвятої Богородиці у Крилосі. До проблеми датування *Народознавчі зошити*. 2000. Ч. 2. С. 228–236. Передрук: *Його ж. Вибрані праці. До 70-річчя від дня народження Вісник Інституту “Укрзахідпроектреставрація”*. Ч. 14. Львів, 2004. С. 268–278. Пор. також: *Войтович Л. Чи було зруйновано Успенський собор у Галичі 1241 року Успенський собор Галича: минуле, сучасне, майбутнє. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Галич, 14–15 грудня 2017 року*. Галич, 2017. С. 3–22; *Його ж. Коли було зруйновано Успенський собор у Галичі Галич. Збірник наукових праць*. Вип. 3. Івано-Франківськ, 2018. С. 107–118.

орнаментальним різьбленням, різноманітні уламки аркатур, зубчатих фризів, колонок, капітелей, баз, антропоморфних й зооморфних рельєфів, тощо⁵.

2015 року до навчально-реставраційних майстерень кафедри архітектури та реставрації Національного університету "Львівська політехніка" з Львівського історичного музею надійшла білокам'яна різьблена деталь, на поверхні якої прочитувався так званий "шаховий орнамент", характерний для романської архітектури. Пам'ятку, що про неї йтиметься далі, ідентифіковано як архітектурну деталь втраченого Успенського собору. Свого часу її передано до колекції музею як знахідку при археологічних дослідженнях Успенського собору, що їх проводив Я. Пастернак в другій половині 30-х років ХХ ст. На території румовища фундаментів та поблизу решток собору віднайдено ще декілька дуже подібних об'єктів з таким самим "шаховим орнаментом", наділених співставними розмірами із зазначеною білокам'яною деталлю, переданою на реставрацію. Зараз вони знаходяться в експозиції Музею історії Галича, що є структурним підрозділом Національного заповідника "Давній Галич". Чимало з цих деталей теж віднайдено під час досліджень Я. Пастернака.

Упродовж 2015/2016 навчального року із білокам'яною деталлю збірки Львівського історичного музею проведено повний комплекс заходів з розчищення та консервації. Основне завдання полягало в тому, щоб видалити поверхневі забруднення та біонарости (мохи), а після цього – законсервувати об'єкт, аби він набув прийняттого для можливого експонування вигляду. Увесь комплекс запланованих заходів під керівництвом викладачів кафедри у повному обсязі виконала дипломниця Наталія Шарабурак.

Об'єкт виготовлено з каменю-вапняку. За словами кандидата геологічних наук Уляни Борняк, доцента кафедри геології Львівського національного університету ім. Івана Франка, яка спеціально досліджувала кам'яний матеріал, використаний при побудові Успенського собору, даний вапняк має невеликий відсоток глиняних включень. Через це вже у розчищеному стані простежуються невеликі плями та смуги коричневого кольору. Матеріалом для виготовлення даного об'єкту є вапняк світло-сірого забарвлення, доволі міцний, однорідний. Найвний у складі самої породи в незначній кількості глинистий матеріал утворює округлі та видовжені стягіння, виявлені на розчищеній поверхні у вигляді плям та смужок коричневого кольору різних розмірів. Окрім того, власне глинистий матеріал у карбонатному матриці служить тим чинником, який послаблює міцність каменю при механічному розчищенні та призводить до легкого руйнування й осипання компонентів поверхневого шару архітектурної деталі*.

Застосований при виготовленні зазначеної деталі матеріал належить до однієї з чотирьох, визначених у процесі попередніх досліджень, груп вапняків, використаних при будівництві Успенського собору, й загально характеризується

⁵ Основний їх фонд до наукового вжитку впровадив: *Пастернак Я.* Старий Галич. С. 113–150. З новішої літератури див., зокрема: *Фіголь М.* Мистецтво стародавнього Галича. Київ, 1997. С. 123–126; *Жишкович В.* Пластика Русі-України Х – перша половина XIV століть. Львів 1999. С. 128–137; *Його ж.* Кам'яна пластика Галицько-Волинської держави *Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі (Матеріали Міжнародної наукової конференції 29–30 листопада 2007 р.*

Львів). Львів, 2008. С. 341–345; *Архитова Є.* Скульптура та архітектурний декор *Історія українського мистецтва: У 5 т.* Т. 2: Мистецтво середніх віків. Київ, 2010. С. 556–560.

* Висловлюю щирю подяку У. Борняк за проведені дослідження, які немало допомогли при розчищенні та консерваційних заходах, а водночас також підтвердили слушність дотеперішньої ідентифікації пам'ятки як автентичної деталі оздоблення Успенського собору.

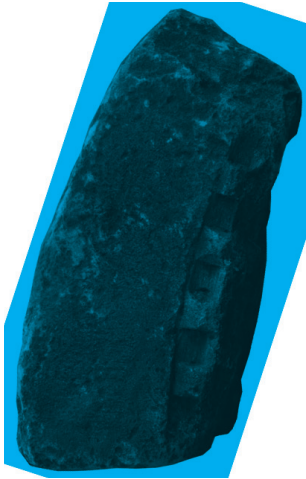

Фото 1(а)
Білокам'яна різьблена
деталь до реставрації

Фото 1(б) Білокам'яна
різьблена деталь до рес-
таврації (зворотній бік)

Фото 2 Білокам'яна
різьблена деталь після
реставрації

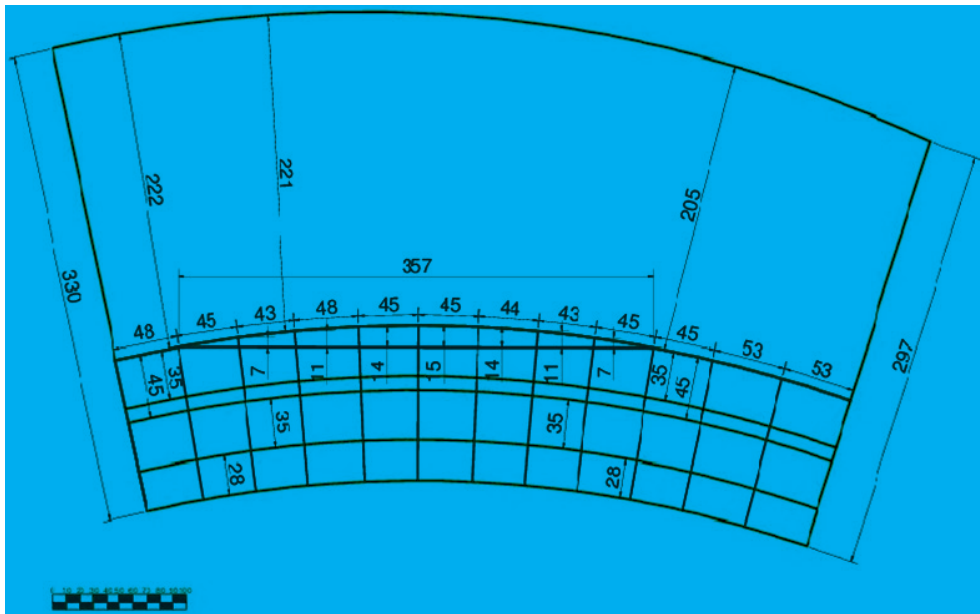

Фото 3 Обміри та креслення: Ю. Лукомський, В. Мельник,
В. Петрик, Н. Шарабуряк

на такий спосіб: “Сірий, міцний, дрібнозернистий і дрібнопористий вапняк з білими строматолітами та великою кількістю зерен кварцу”⁶.

Важливою частиною досліджень стали обміри та подальша графічна реконструкція пам'ятки. Після проведення сухого та вологого розчищення за участі викладачів кафедри Юрія Лукомського, Віктора Мельника та Василя Петрика здійснено ретельні обміри, що стали підставою до реконструкції первісних розмірів та форми архітектурної деталі. На підставі виконаних обмірів вдалося зробити принципово важливий висновок про те, що, враховуючи характерне звуження блоку вгору і праворуч, деталь впевнено можна ідентифікувати як нижній блок романської порталльної півциркульної арки. У процесі дослідження висунуто припущення, згідно з яким пам'ятка повинна бути одним з фрагментів головного перспективного portalу входу до Успенського собору. На підставі усього проведеного комплексу досліджень отримані дані стали основою для гіпотетичної графічної реконструкції, що її виконали Н. Шарабуряк та В. Петрик. Ця реконструкція важлива, найперше тим, що завдяки їй склалася можливість чітко визначити ширину вхідного portalу собору (1920 мм) і гіпотетичну висоту самого входу (згідно з пропорціями існуючих романських порталів). Проте, необхідно враховувати й той факт, що у лапідарії біля фундаментів Успенського собору та у Музеї історії Галича зберігається немало білокам'яних деталей, які, після їх належного опрацювання, здатні знайти своє місце у реконструкції (зокрема графічній) portalу собору. Провівши таке дослідження, без сумніву, зможемо уточнити не тільки його висоту, а й конструкцію і мистецьке оздоблення.

Так званий “шаховий орнамент” в архітектурному оздобленні доволі характерний для періоду побудови Успенського собору та відображає часи розквіту романського стилю в Європі. Він має вигляд квадратних чи прямокутних валиків (так званих “сухариків”), розміщених на однаковій відстані, з близькими чи тотожними розмірами. Ці валики розташовані у три ряди і творять характерний орнамент, тому їх і називають “шахівницею”, хоча сама ця назва є умовною. Середні розміри валиків даного фрагменту дорівнюють 4,5х4,5 см. На жаль, в задовільному стані вціліли лише декілька валиків, найкраще збережений горішній їх ряд. У заглибленнях між валиками можна зауважити сліди від інструменту, яким працював майстер. Очевидно, це аналог скульптурного інструменту, який у професійному середовищі скульпторів називають “шпунтом”. На оброблених поверхнях, менше скородованих, можна побачити, що, під фаховим оглядом, це, безперечно, майстерне виконання. Спостереження свідчать про дуже високий професійний рівень будівничих Успенського собору. Участь різних артлей – як романської, так і, можливо, ранньоготичної скульптурної традиції, у побудові собору цілком узгоджується як зі знайденими достатньо різнорідними за характером поодинокими білокам'яними деталями, так і з отриманими при археологічних дослідженнях даними про все ще недостатньо осмислені зміни в процесі його спорудження.

Походження мотиву розташованих у шаховому порядку валиків, який нерідко виступає в обрамленні віконних прорізів і архівольтів, порталів часто пов'язують з бургундською архітектурною школою. Але в XI–XII ст. цей мотив

⁶ Борняк У., Гулій В., Петрик В., Жолоб Г. Природні камені у фрагментах будівлі Успенського собору с. Кринос Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної кон-

ференції “Сучасні технології та особливості видобутку, обробки і використання природного каміння” (24–25 листопада 2017, Київ). Київ, 2017. С. 45–48.

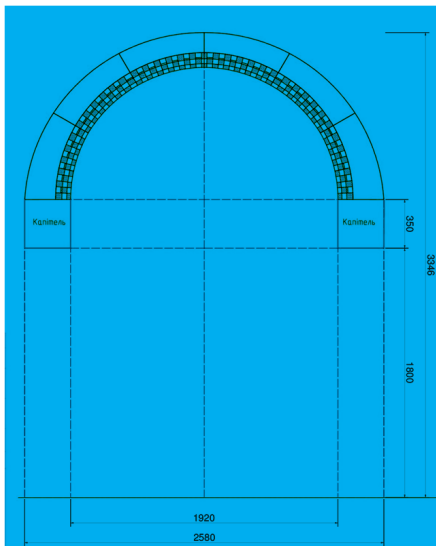

Фото 4. Реконструкція арки порталу за визначеними в процесі дослідження розмірами (фото Н. Шарабуряк, В. Петрик).

Фото 5. Фрагмент архівольта порталу Успенського собору в експозиції "Музею історії давнього Галича" (фото В. Петрик). У заглибленнях між валиками спостерігаємо сліди від інструменту.

Фото 5 (а) Фрагменти порталу Успенського собору в експозиції "Музею історії давнього Галича" (фото В. Петрик)

Фото 6. Білокам'яна різьблена деталь повторного використання в інтер'єрі церкви Успіння Богородиці XVI ст., с. Кринос (фото В. Петрик).

уже був поширений по всій Європі⁷. Надалі точаться суперечки про взірці, спроможні слугувати основою для побудови храмів Галича княжої доби, втім і найважливішого з них – собору. Але жодна з висловлених дотепер гіпотез не є до кінця переконливою та належно аргументованою. Попри вже майже столітнє вивчення собору та величезний масив накопичених матеріалів, усе ще немає змоги відповісти на багато запитань щодо вигляду та походження традиції архітектури Успенського собору і його скульптурного оздоблення.

Тому на актуальному етапі осмислення галицької архітектурної та скульптурної практики княжої доби єдино прийнятним шляхом з'ясування відповідного кола проблем сприймається проведення різномірних планомірних поглиблених комплексних міждисциплінарних наукових досліджень з подальшою систематизацією та публікацією результатів при одночасному поглибленому вивченні можливого ширшого культурно-історичного контексту. У підсумку це не тільки дало б змогу належно і повноцінно впровадити пам'ятки галицької архітектурно-скульптурної школи до загальноєвропейського контексту будівельної сакральної традиції XII–XIII ст. Водночас такий підхід здатний також забезпечити вихід на нові, актуальні позиції у вивченні відповідного унікального аспекту мистецької спадщини княжого Галича та осмисленні її нечисленних доступних досі автентичних зразків.

Національний університет "Львівська політехніка"

⁷ Архипова Е. И. Архитектурный декор и скульптура XII века Южной, Юго-Западной Руси и Рязани [Электронный ресурс]. URL: <https://docplayer.ru/46804213-Arhitekturnyy-dekor-i-skulptura-xii-veka-yuzhnoy-yugo-zapadnoy-rusi-i-ryazani.html>.